

„Ha azt mondják nekem, hogy menjek vissza Magyarországra gyalog, gondolkodás nélkül elindulok.”

Szakulisz Nikosz emlékei

Szakulisz Nikosz a görög polgárháború alatt tizenegy évesen az első gyerekcsoportokkal érkezett Budapestre az ipiroszi Hioniadesz [Χιονιάδες] faluból. Magyarországon eltöltött gyermekévei és visszatérése Görögországba kalandos életéről tanúskodnak. Magyar nyelvtudásának köszönhetően Athénban tizenöt magyar edző – köztük **Puskás Ferenc** – tolmácsként dolgozott. A Panathinaikosz görög labdarúgóklub emblematikus alakja lett. Kapcsolata a magyarokkal a foci világán keresztül a mai napig megmaradt. 2023 áprilisában életútinterjút készítettünk vele. A következőkben a beszélgetés szerkesztett szövegét (annak részleteit) közöljük. Az egyszeri találkozás alkalmával Vincze Xénia arról kérdezte, miként hagyta el szülőfaluját a polgárháború idején. Hogyan élte meg az 1950-es éveket Magyarországon, távol a családjától s milyen változás következett be az életében Görögországba történt visszatérése után?

Elválás – megérkezés

Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély 1955

Nevem Szakulisz Nikosz. 1937. december 7-én születtem Hioniadesz faluban, melynek neve azt jelenti hófalu. 1150 méter magasan fekszik a Grammosz-hegység nyugati részén, a görög–albán határ mellett. Én voltam a családban az első gyerek. 1939-ben született öcsém, Pandelisz, sajnos már nem él.

1948. április 10-én a falu összes gyereke négyévestől tíz–tizennégy éves korig kényszerből Albániába ment. Aki ennél idősebb volt, azt bevonultatták az úgynevezett Görög Demokratikus Hadseregbe. Gyalog mentünk Albániába, s a végén Avlona kikötőbe ékeztünk. Ott is maradtunk nyolc hónapig. Annyi éhezést, annyi piszkot, annyi szenvedést nem is lehet leírni! Végül december elején feltettek bennünket egy teherkocsira és elvittek minket Jugoszláviába, Monastiri¹ városába. Ott vonatokra tettek, volt személyszállító, de volt tehervonat is. Az egyik vonat Magyarországra jött, a másik Romániába ment. A mi falunk gyerekei nagyobb része ide jött Magyarországra, de többen kerültek Romániába is.

Amikor december 13-án megérkeztünk Pestre, esett a hó. Elvittek minket a fürdőbe, ott kétszer-háromszor szappanoztak bennünket, annyira piszkosak voltunk. A ruhánkat levettük, április óta ugyanaz a ruha volt rajtunk, nem volt más egyéb. Adtak használt, de meleg, új ruhát és főleg adtak egy zsemlét, tejes-kakaóval. Azelőtt nem ettünk soha ilyet, tejet ittunk, de nem kakaóval. Aztán elvittek bennünket a Mátyás laktanyába, ott voltunk három-négy hétig, majd végül a fehérvárcsurgói kastélyba kerültünk.

A fehérvárcsurgói gyerekotthon (1948–1953)

A legjobb emlékem, ahhoz képest, ami Görögországban volt, az hogy vigyáztak ránk. Nem láttam, hogy bántalmaztak volna akár egyetlen fiút is. Egész idő alatt, hogy egy pofont kapott volna vagy a fülét húzták volna meg. Nem láttam. Természetesen volt a propaganda a Görög Demokratikus Hadseregről és Sztálinról. 1953. március 5-én közölték

Részlet a L'Harmattan Kiadó és a Görög Intézet kiadásában 2024-ben megjelent *Az 1956-os forradalom és szabadságharc és a görög politikai emigráció* című kiadványból. A megjelenést támogatta az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára.

¹ Akkor Jugoszláviához tartozott, ma Bitola, Észak-Macedónia második legnagyobb városa. Bitola neve az Oszmán Birodalom idején Manastir volt.

Gyerekek Keraszovo (Κεράσοβο Ιωαννίνων) faluból Fehérvárcsurgón. Közöttük látható Fofi Vasziliu (Φώφη Βασιλείου), balról az ötödik, fehér ruhában, Georgiosz Vasziliunak, a későbbi ciprusi elnöknek az édesanyja.
(forrás: Το Βήμα c. napilap, 2012. okt. 21.)

velünk, hogy meghalt Sztálin, azt hiszem, ott a kastély előtt reggel, amikor volt a zászlófelvonás és énekeltük a himnuszt. Akkor közölték, hogy apánk, Sztálin meghalt. Háromszázötven gyerek egyszerre elkezdett sírni. Azt hittük, hogy vége a világnak... Volt ez a szocialista realizmus, úgy festették le a nagy Sztálint hatalmas kezekkel, és én azt hittem, hogy a Sztálin legalább két méter magas és halhatatlan.

Az iskola legjobb tanulója voltam. November 7-én, április 4-én, május 1-jén kaptam ajándékot. Akkor szokás volt olyan könyveket adni, mint *Sztálin beszédei*, *Lenin beszédei*. Jó volt, de mit érdekelt Lenin könyve, az *Egy lépéssel előre, kettővel hátra* vagy micsoda. Nem tudtam elolvasni. Amikor Beloianisz meghalt, kiírták az összes szocialista gyerekotthonba, hogy írjunk erről egy dolgozatot. És a Központi Bizottság minden gyermekotthonból díjazott egyet. A csurgói gyerekotthonban én kaptam a díjat... és jött a háromtagú Bizottság átadni. Egy görög népdalgyűjteményt kaptam. Az első oldalon volt egy „afieroszí”, egy ajánlás, hogy ezért és ezért adjuk Nikosz Szakulisznak, szóval pár sor volt az egész. Az első vezető a GKP főtitkárhelyettese, Joannidisz volt. A második Petrosz Kokkalisz,² ő miniszter volt, ő foglalkozott a szocialista országokban élő gyerekekkel. Egyébként nagy professzor volt, sebészorvos, nagyon nagy neve volt Görögországban. És jött Elli

² Petrosz Kokkalisz (Livádia, 1896 – Athén, 1962) az Athéni Egyetem sebészprofesszora, a Görög Kommunista Párt, az EAM (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), a Nemzeti Felszabadítási Front tagja. A polgárháború alatt a GKP által felállított Ideiglenes Népi Kormány egészségügyi minisztere. A Görög Demokratikus Hadsereg visszavonulása után politikai menekültként élt Magyarországon. Az ΕΒΟΠ (Gyermekeket Segélyező Bizottság) elnöke. Kelet-Berlinben sebészeti kutatóközpontot szervezett, és ott folytatta tovább tudományos pályafutását. 1962. január 15-én halt meg Athénban. <https://www.imerodromos.gr/petros-kokkalis-protoporos-episthmonas-protoporos-ston-agona/>

Alexiu,³ ő nagy író, nagyon tehetséges író volt, és jó megjelenésű. Nem tudtam, hogy ilyen szép-szexi asszony, de amint megláttad, nem tudtad nem tisztelettel elfogadni, ahogy ez az asszony hozzád beszélt. Na fiam, bravó, fiam! A főtitkárhelyettes egy kopasz, pocakos, én azt mondom, 130 cm magas, szóval antipatikus ember volt. De a másik kettőre még mindig nagy tisztelettel emlékszem vissza.

Mivel én voltam a könyvtárfelelős, minden nap ott voltam és olvastam a könyveket. És egyszer egy nyáron, amikor rengeteg szabadidőm volt és elidőztünk ott, hogy ne csavarogjunk és éppen meséltem ott a gyerekeknek, hogy mit olvastam előző nap, a hátam mögött megállt valaki. Én nem vettem észre, de amikor befejeztem, azt mondta: *Gyere ide! Holnap kezded, tíz órákor itt találkozol ezekkel a gyerekekkel, és elmeséled nekik, hogy mit olvastál előző nap!* Ő volt Eleni Veca tanítónő, aki engem nagyon szeretett. És akkor én elmeséltem, hogy a Vörös Hadsereg és „hős a Csapajev” – ahogy akkor mondták – volt az olvasmányom. 1949 őszén jött három új tanár. Valójában nem tanárok voltak, csak egyetemi végzettségű emberek. Olyanok voltak, akik elindultak Párizsból, Prágán keresztül Magyarországra, hogy kijussanak Grammoszba, a front-ra, de közben vége lett a polgárháborúnak. Itt érte őket a balszerencse, így itt maradtak. Ezek között volt egy ciprusi, Jakovosz *Roszidisz*,⁴ kopasz, jó sportoló, nagyon jó ember volt. És én voltam a kedvence. A helyi fehérvárcsurgói csapatban focizott, népszerű volt. A másik, *Vucinasz* egy kereskedelmi hajózási „arkoni”, táviratozó, ő is baloldali volt. Elindult, mert a partizánok nem voltak ilyen szakmai tudású emberek, mivel az összes partizán falusi gyerek volt. Nagy részüket erőszakkal sorozták be, csak később neveltek belőlük kommunistákat. Vucinasz hajóutazásokról meg mágikus szigetekről mesélt nekünk, akik sose láttunk tengert. A harmadik Georgiosz *Georgalasz*, egy egyiptomi görög volt. Ott sok görög élt, akik születésüktől kezdve tudtak legalább négy nyelvet. A görögöt, az arabot, az angolt, és attól függően, hol éltek, vagy az olaszt vagy a franciát.

Ott éltem Fehérvárcsurgón egészen 1953. november 9-éig. Utána bekerültem a csongrádi gimnáziumba.

Csongrád. Gimnáziumi évek (1953–1956)

Csongrádra későn érkeztem, mert a trachoma nevű szembetegség [szemcsés kötőhártya-gyulladás] terjedt el nálunk, ami nagyon fertőző volt, és nem lehetett elhagyni a gyereketthont. Amikor már szabad lett, s eljöhettünk onnan, már elmúlt az iskolai év egynegyede. Mikor elmentem a gimnáziumba, az első napon a matematikatanár, algebratanár mondta, hogy menjek ki a táblához és mondjam fel a leckét. A nevemet sem tudtam megmondani. Azt mondja: Menj a helyedre, egyes! Nekem, aki azelőtt matematikai versenyeket nyertem, aki a görög iskolának a legjobb tanulója voltam, többször voltam Csillebércen, és az összes ünnepségekre, november 7-én, május 1-jén engem küldtek felvonulni piros zászlóval és kiabálni, hogy „Éljen Sztálin!”, „Éljen a Vörös Hadsereg!”

³ Elli Alexiu (Iraklion, Kréta, 1894 – Athén, 1988) író, tanár. A Görög Kommunista Párt tagja (1934), a Görög Írószövetség tagja (1945–1948), a Sorbonne egyetemen végzett fonetika–francia nyelv szakon. Oktatási tanácsos a Gyermeksegélyezési Bizottságban (EVOP). 1949 novemberében érkezett Budapestre, hogy a segítsen a polgárháború következtében Magyarországon tartózkodó görög gyerekek anyanyelvi oktatása megszervezésében. (Életrajzgyűjtemény a görög származású diplomásokról 1948–2008 (Βιογραφική Συλλογή των Ελλήνων Πτυχιούχων 1948–2008). Ελληνικά Βιβλία 5. ÚMK, 2009:33)

⁴ Rosszidisz Jakovosz (Ciprus, 1924) középiskolai történelemtanár. 1949-ben érkezik Magyarországra. A fehérvárcsurgói gyereketthonban görög nyelvet és történelmet tanít. A Laikosz Agonasz görög nyelvű lap szerkesztője. 1960-ban családjával visszatelepült Ciprusra. (Életrajzgyűjtemény a görög származású diplomásokról 1948–2008 (Βιογραφική Συλλογή των Ελλήνων Πτυχιούχων). Ελληνικά Βιβλία 5. ÚMK, 2009:33)

Csongrádon nagyon jó barátokra leltem, négyen voltak, négy József: *Botos József, Kovács József, Liszkai József és Farkas József*. Még mindig jó barátok vagyunk. Legalább kétévenként egyszer találkozunk. Hol itt, hol ott. Csongrádon felkeressük a gimnáziumot is, ahol nagy tisztelettel és nagy szeretettel fogadnak bennünket. Ebből a négy Jóskából három egyetemi tanár lett. Én sajnos nem, mert Görögországba mentem, és az, hogy még diplomát is szerezzek, különösen nehéz dolog volt, mert nem jártam görög iskolába.

A nagy probléma akkor kezdődött, amikor vége lett a tanévnek, és a kollégista gyerekek mind hazamentek. A gimnázium bezárt és bennünket kivettek a kollégiumból, s nem tudtuk hol aludjunk, hol együnk, néztünk jobbra-balra... Mellettünk volt a *Felgyői Állami Gazdaság*, ahol szükség volt dolgozókra. Dolgoztunk reggeltől estig, kaptunk sok ételt, igaz, hogy nagyon rossz volt, de legalább ettünk. Összeszedtük a filléreket, hogy az év folyamán legyen egy kis pénzünk, hogy tudjunk majd legalább moziba menni, mert ez volt Csongrádon a fő elfoglaltság. Ott sportoltam is, a város legjobb sportolója voltam. Csongrádban megismertek és mondták, hogy „*Győzött megint a görög!*”.

Néhány szó a családomról

Szülőfalum⁵ (Hioniadesz) közvetlen az albán határ mellett van, s mivel hegyvidék, onnan van egy perazma, egy út Albánia felé. Nem autókkal, hanem számár- meg lóháton lehet ott elmenni. Ez már a török időkben is így volt. Amikor a partizánok vereséget szenvedtek, nagyrészüket onnan vonult vissza Albániába. Az én egyik nagymamám Aszimohoriból való, a másik Hioniadeszből. A két falu között alig van ezeröttszáz méter távolság. Amikor jöttek a partizánok – főleg macedón lányok voltak –, azok kényszerítettek minket Albániába. Az apai nagymamám a pincébe bújt el. Fekete ruhában volt, jöttek, nézték, nem vették észre és elmentek. Szegény egy évig ott maradt egyedül a faluba'. Egy év múlva meghalt. A másik nagymamám elvitték Albániába – és nem tudom, milyen úton – Magyarországra került. Őneki volt két élő fia. Az egyik Konitsában harcolt a kommunisták ellen, és ott esett el. A másik a Görög Nemzeti Hadseregnek volt a tartalékos tisztje. Azt mondták, azért vitték el a lakosságot, hogy megmentse a kormánycsapatoktól. Az ő fiától akarták megmenteni?! Ez egy elég furcsa dolog. A nagyma-

Hioniadesz, Nikosz faluja
(fotó: Efthimios-Spiridon Georgiu)

⁵ Hioniadesz hagyományos görög hegyi település, a Grammosz lejtőin épült, közel az albán határhoz. A falu egyike azon tizenkét falunak, amelyek Jannina megye Konitsa járás Mastorohori körzetében található. Hioniadesz faluban az emberek ikonfestéssel és fafaragással foglalkoztak.

ma Magyarországra, Beloiannis faluba került, és ott halt meg. Hogy mikor, azt nem tudom.

Anyám meg apám is Albániába került. Nem önszántukból, kényszerítették őket. Apukámat Albániában letartóztatták és elvitték egy munkatáborba, ahol a Görög Nemzeti Hadsereg tiszteit tartották fogva. A görög kommunista vezetés oda kényszerítette őket, nagyrészt ott halt meg. Többek között az édesapám is, 1950-ben. Negyvenéves volt. Édesanyám keményen dolgozott Albániában, teherhajóval az Égei-tengeren keresztül elvitték Konstancába, majd onnan Piteştibe, ott volt a falu összes asszonya. Ezeket az asszonyokat 1954 augusztusában két nagy hajóval csoportosan hazaszállították, úgy mondták: „epanapatrizmosz”. Szalonikibe vitték őket, és onnan vissza a falujukba. Ami érdekes, hogy ezek az asszonyok mindenkitől, rendőrtől, kommunistától annyira félték, hogy amikor megpróbáltak velük beszélni – nemcsak az édesanyámmal, az édesapám két nővérével is –, egy szót sem voltak képesek ejteni ezekről a dolgokról. Egyszerűen, ez a nyolc év mintha nem is velük történt volna meg!

Visszatérés Görögországba

Amikor *Varga Sanyi* bácsi, a csongrádi gimnázium igazgatója aláírta felvételi kérelmemet az orvosi egyetemre, megkaptam a görög útlevelemet. A görög útlevél egy papírdarab volt, benne azt írták, hogy „utazási irat, érvényes csak egy utazásra, visszaút nélkül”. Az öcsém akkor Pesten volt a biológiai technikum tanulója, második éves, és volt ideje elmenni a görög követségre. És a végén az anyukám elküldte ezt a papírt, amit akkor nagyon nehéz volt megszerezni. Amilyen nehéz volt itt [Magyarországon] „egyszerű polgárnak” lenni, olyan nehéz és veszélyes volt Görögországban „kommunistának” lenni. Egy kommunista, vagy egy kommunista rokon semmiképp sem kapott volna útlevelet. Ez volt az élet. Elmentünk, megkaptuk az útlevelet és elindultunk. A határig jól ment, a határ után kiderült, hogy a jegy csak a jugoszláv–görög határig érvényes. Mi nem is tudtuk, mi nem tudtuk Csongrádon, hogy ez meddig érvényes. Az egész gimnáziumi évek alatt kétszer voltam Csongrádon kívül, kétszer voltam Pesten, versenyek alkalmával. Szentesen, Kiskunhalason, Szegeden, ilyen egynapos kirándulás volt csak, a versenyekre jártunk, mást semmit nem láttam.

Szóval ez volt az élet. A végén megérkeztünk Szalonikibe, ott mindjárt várt egy katonai autó. Az állomásról elvitt bennünket kihallgatásra a helyi katonai központba, onnan Janninába és a faluba. A mi házunk már nem létezett, anyukám az öccsénél lakott, ő segített neki. Ott tartózkodtam pár napot és akkor lementem Janninába dolgozni az építkezésen. Az egyetlen munka akkor az építkezés volt. Két-három napig dolgoztam, és akkor értesítettek, hogy menjek be a rendőrségre. Bementem, és egy borítékban ott volt az utasítás, hogy hol jelentkezsek *Athénban*, és egy vonatjegy is volt benne. Ez nagyon érdekes volt, de röviden nem lehet elmondani, a lényeg az, hogy elmentem a Görög Titkosrendőrség athéni kihallgató-központjába, ahol huszonkét napig tartózkodtam. Huszonkét nap után kiengedtek, értesíttem egy rokont, hogy jöjjön értem, mert nem ismertem, hol vagyok, a fővárosról semmit sem tudtam. Ahogyan mentünk, a téren a trafikban [περίπτερο] látok egy sportújságot, és ott olvastam, hogy az Olimpiai magyar tréner, a *Kemény Tibor* magyarul beszélő tolmácsot keres. Tudtam, hogy ki ő, mert [Magyarországon] olvastam a Népsportot meg a Szabad Ifjúságot, és annak eléggé nagy sportrovata volt, úgyhogy a sportolókat ismertem. Elmentem, jelentkeztem nála, és boldog voltam, hogy valakivel magyarul beszélhetek, mert ott Görögországban minden nagyon rossz volt akkor. *Ha azt mondják nekem akkor, hogy menjek vissza Magyarországra, gyalog elindulok gondolkodás nélkül.* Akkor még nehéz idők voltak, Görögországban kommunistaellenes hangulat volt, és senki sem

beszélt idegen nyelvet. Én boldog voltam, de ő [Kemény Tibor] még boldogabb, hogy talált egy embert, aki tud magyarul és szereti a sportot. A szakosztályvezető meglátott bennünket, odajött és azt kérdezi: *Akarsz itt tolmácsként dolgozni?* Ki az, aki visszautasít egy sorsjegyet, amiről tudja, hogy nyerni fog! Megmondta, hogy mennyi a fizetésem (ezerötszáz drachma), ami akkor jó fizetés volt. Csak megjegyzem, én nem tudtam az anyagiakról akkor semmit. Arról a férfiről, aki elvitt a hírszerzőszolgálatához Athénba – a faluban mondta az anyám, hogy ez a Jorgosz Athénban nyolcszáz drachmát keres – ez már gazdag ember. A faluban az nagy pénz volt akkor, itt Athénban semmi. Azt mondja nekem ezerkétszáz, ezerötszáz, de ha kétezeret mondom, azt is megadta volna. Hála isten, nem mondtam.

Tizenöt magyar edző tolmácsa

Eltelt az első év, s az első dolgom az volt, hogy a Külügyminisztériumban lefordítsák az érettségimét. Elmentem a Közoktatási Minisztériumba, ott nem ismerték el, hanem csak úgy ismerik el, ha levizsgázok ógörögből, újgörögből, görög történelemből és hittanból. Egy éven belül elintéztem... És jelesre sikerült. Nem akarok szerény lenni, okos gyerek voltam.

Az első edző Kemény Tibor volt, a 30-as években válogatott balszélső és a Ferencváros játékosa, azt hiszem, a 34-es világbajnokságon is részt vett. Nem tudom biztosan. '38-ban az ő helyére került be a *Titkos* Bálint. Látod, ismerem a magyar labdarúgás történetét. Ott is így kezdődött az élet, munka után kellett nézni. Én nem foglalkoztam politikával, én ismerős [ismert] lettem, és aki magyar volt, jött hozzám és jelentkezett, még tudományos cikkeket is hoztak, hogy fordítsam le.

Aztán jött a *Csaknád*y Jenő, nagyszerű tornatanár is volt és a forradalom előtt írt egy könyvet [Bukovi] Marci bácsival az ifjúsági játékosok edzéséről. A magyar labdarúgás és az edzőmunka Európában a legjobb. A magyar edzőknek mindenütt nagy sikerük volt. Szóval, ővele nyertünk két bajnokságot. Az elsőt 1962/63-ban, a másodikat 1967/68-ban. Mikor 68-ban vége volt a szezonnak, az AEK⁶ akarta, hogy a szerződését meghosszabbítsák, de ő közben Németországban írt alá szerződést, és odament. Kérték, ígérték neki fizetésemelést, de azt mondta, hogy nem. Erre a sportállamtitkár segítségét vették igénybe. Az egy ezredes volt, mert nálunk akkor diktatúra⁷ volt. Az ezredes magához rendelt bennünket, elkezdtünk beszélgetni, hogy így meg úgy. Csak egy évre, és én megígérem, mondta az ezredes, hogy átveheti a görög válogatottat. Csaknád'y Jenő azt mondta: *Miért legyek én abban biztos, hogy jövőre is abban a székben fog ülni?* Erre vége lett a beszélgetésnek. Csaknád'y német állampolgár volt. Aztán jött *Dolgos* András, majd *Cserna* Nándor, őt én hoztam az Olimpiakoszhoz. Aztán jött a *Lantos–Bukovi* páros. Közben *Szász* Imre, *Sárosi* Laci (a három Sárosi testvér közül a középső). A háború előtt a legjobb magyar játékos volt. A Béla az középhátvéd, ő volt a középső, aki vízilabdával foglalkozott. A birkózásban *Matura* Mihály bácsi volt edző. Nem tudom mit felejtettem el.⁸

⁶ AEK – Konstantinápolyi Atlétikai Unió (Αθλητική Ένωσις Κωνσταντινουπόλεως). Az AEK Athén görög labdarúgócsapat, melyet 1924-ben, a görög–török háború idején Konstantinápolyból menekültek alapítottak. A csapat színei, a bizánci zászló színei, sárga és a fekete.

⁷ Görögország 1967. április 21-től 1974. július 23-ig a katonai diktatúra éveit nyögte. A junta 1974 júliusában bukott meg, amikor partra szállt Cipruson, hogy megdöntse Makariosz demokratikus kormányát. A török hadsereg azonban szintén partra szállt a szigeten, elfoglalta annak jelentős részét. Ez megpecsételte az ezredesek uralmát. 1974 júliusától megkezdődött a rendszerváltozás Görögországban.

⁸ Antal Gyula, Bukovi Márton, Csaknád'y Jenő, Cserna Nándor, Dolgos András, Horváth Zoltán, Lantos Mihály, Kemény Tibor, Puskás Ferenc, Sárosi László, Szász Imre, Turbéli István, Zsolnai Ferenc (sportolók, labdarúgóedzők), Iglói Mihály (középtávfutó, atlétaedző), Matura Mihály (birkózó, edző).

<https://athen.mfa.gov.hu/grc/news/ajandekot-kaptunk-oecsi-bacsi-egykori-tolmacsatol>

„Puskás Öcsi” tolmácsa

Puskás Öcsivel először majdnem négy és fél évig dolgoztunk a *Panathinaikosznál*,⁹ utána egy évig az AEK-nél.¹⁰ Puskás Öcsi a világ legjobb embere. Aranyszíve volt, mindenkin segített, akárki jött hozzá, ahogy ő mondta: „én nem tudtam, hogy mit jelent az, hogy »tarhálni«, »zitiane, zitiane«”. Valaki, talán *Vitray* mondta a televízióban, hogy alig beszél magyarul. Amilyen finoman beszélt, ilyen finom pesties kifejezéseket használt. Egy egyetemi végzettségű ember sem tudja jobban. A hétköznapi nyelvet beszélte. Nagyon szerette Magyarországot, nagyon szerette a magyarokat, és tudta, hogy kik vannak ellene.

**Puskás Ferenc és tolmácsa (és fizioterapeutája),
Szakulisz Nikosz**

(forrás: Arisz Xintarosz: Πάμε 50 éve Wembleyben c.
könyve)

Majdnem minden este elmentünk *Mimiszh*hez a „Pszitogurunopulo”-hoz (a „sültmalacoshoz”) – ahogy mondták. *Mimiszh*ből gazdag embert csinált az Öcsi, mert a vendégek egy este háromszor is cserélődtek. Úgyhogy nagyon gazdag ember lett. Ott, ahol sütötték a malacot, mögötte volt a törzshelyünk. Oda bejöttek a görög sportolók, színészek, zenészek, énekesek, mert divatba jött sültmalacot enni, mindenki leállt és néhány szót váltott Puskás Öcsivel. Mindenkiel nagyon udvarias volt és nagy tisztelettel beszéltek vele, de főleg nagy barátsággal. (Puskás Öcsi volt a nap, én voltam a holdja, én is kaptam egy kis fényt tőle, nem volt saját fényem, de azért én is látható voltam. Az együttműködésünk nagyon jó volt. Bözsike, a felesége azt mondta, hogy a lánya meg az unokahúga után én vagyok a harmadik olyan ember, akit a legjobban szeretett.

Amikor volt ez a Puskás-szobor avatás Athénban, ott volt Bözsike is, lejött a miniszterelnök, és utána volt egy fogadás a magyar követségen. Mivel én rosszul értesültem és késtem egy kicsit, többször kerestek telefonon, hogy hol vagyok, mert Puskás Öcsi nagyon nyugtalan volt. Úgy tekintett engem, mintha az öccse lennék. Amikor *Szöllősi Gyuri* megír-

⁹ A Panathinaikosz (PAO) sportegyesületet 1908-ban alapították Athénben. A labdarúgás mellett – amelyben az egyik legrégebbi és legnépszerűbb klub Görögországban – több mint húsz különböző sportágat foglal magában. Legemlékezetesebb sikerét 1971-ben érte el, amikor Puskás Ferenc vezetése mellett a Bajnokok Európa Kupájában döntőt játszott a holland Ajax-szal.

¹⁰ Puskás Ferenc (Budapest 1929–2006) labdarúgó, edző. A Panathinaikosz (1970–1974), az AEK (1978–1979) és a South Melbourne Hellas (1989–1991) edzője.

ta azt a nagyszerű Puskás-könyvet – mert addig sok könyv jelent meg róla, de Puskásról mint edzőről egyetlenegy sem –, mondta Bözsikének, hogy szeretne az Öcsiről, az edzőről írni. Ő egyetlen mondatot mondott neki: menj Athénba, keresd fel Nikoszt, és amit ő mond, az úgy is van. És elmentünk hozzá, megmutattam, hol lakott, hol szokott enni, meg mindent. A játékosokkal is beszélt, szóval megjelent egy könyv, ami nagyszerű volt, és az első könyv, amely bemutatja Puskást, az edzőt. Nagyon jó edző volt. Puskás két bajnokságot nyert a Panathinaikosszal¹¹ Görögországban, 1972-ben és 1978-ban (és egyet az AEK-kal). Akkor, 71-ben bekerültünk a BEK döntőbe. Ez egy olyan teljesítmény, ami senki másnak nem sikerült Görögországban, semmilyen más csapatnak. A Panathinaikosz amatőr csapat volt. A játékosoknak nem volt fizetésük, kaptak bizonyos százalékot a meccsek után, de például a csapatnak nem volt igazi orvosa, nem volt semmi. Négyen voltunk a vezetők, mi csináltunk mindent. Az egyik ügyvéd, a másik orvos, hetente két-három edzésen ott voltak, mi négyen tartottuk a csapatot. Ez így volt az AEK-nál meg az Olimpiaiakosznál is. Mondom, a görög labdarúgás akkor teljesen amatőr módon működött. Szóval [Öcsi] nagy sikereket ért el, olyanokat, amilyeneket edzőként nem ért el senki más. Hívták Ausztráliába és a Hellas-szal is nyert két bajnokságot, de a nagy edzői sikereket, azt mind a görögökkel érte el. Szerintem nagy edző volt, nem olyan nagy, mint játékos, de nagy edző. Szóval ez volt a Puskás Öcsi.

Georgalasz Georgiosz, a junta embere

Georgalasz nem dolgozott sokáig Fehérvárcturgón, abbahagyta a tanítást, mert fölment Pestre, a Magyar Rádió görög adását vezette. Nagy propagandista volt, nagyon okos, de nem az az ember akit szeretni lehet. Mindenesetre amikor kitört a Szuezi-csatorna körüli konfliktus, körülbelül egy időben a magyar forradalommal, akkor innen a Rádió kiküldte őt Egyiptomba, hogy küldjön tudósításokat onnan, mivel ismerte az egyiptomi környezetet. A végén azonban „elfelejtett” visszajönni, elment Görögországba. És Görögországban vállalta a rendőri, katonatiszti iskolát s a politikai kiképzést. Ott dolgozott, ott ismerkedett meg Papadopouloszal.¹² És amikor 1971-ben a Panathinaikosz készült elmenni Londonba, lejátszani a BEK döntőt a holland Ajax ellen, ennek tiszteletére fogadást rendeztek, ott volt az egész Minisztertanács és a Panathinaikosz-küldöttség meg a miniszterek. A végén tartottak egy beszédet, hogy így kell játszani, meg úgy kell játszani, és a végén Puskással meg a sportállamtitkárral elmentünk külön beszélgetni. Egyszer csak *Papadopoulosz* [a junta vezére] megáll előttünk, és mondja: Fiatalember, nagyon jól beszél magyarul. Hol tanulta? Mondom, Magyarországon, „me to pedomazoma” (a gyerekrablás idején) kerültem oda. – Amit tanítottak, a kommunista elméleteket, arra is ilyen jól emlékszik? – kérdezte. Mondom neki: Elnök úr, nem biztos, hogy amit tanítottak, azt meg is tanultam. De erről miért nem kérdezi a miniszterét,

¹¹ Panathinaikosz Athlitikosz Omilosz (Παναθηναϊκός Αθλητικός Όμιλος) görög labdarúgócsapat.

¹² Georgiosz Papadopoulosz (Eleohori 1919 – Athén, 1999) ezredes, katonai bíró a Beloiannisz-perben. 1953-ban az Egyesült Államokban folytatott tanulmányokat. 1965-ben megszervezte az ún. „evroszi szabotázszt”, hogy a hadseregben anomáliát és a kommunista veszélytől való félelmet okozzon. Részt vett az ezredesek „kis juntájában”. Sztilianosz Pattakosszal és Nikolaosz Makarezosszal annak a „triumvirátusnak” a vezetője volt, amely 1967. április 21-én végrehajtotta a katonai puccsot. Kezdetben csak az Elnök Minisztériumának vezetését vállalta, de később – a király elleni merénylet után – 1967 decemberében, hogy átszervezza a puccsista vezetést, elvállalta a miniszterelnökséget, valamint az Elnök Minisztériuma mellett a Nemzetvédelmi Minisztériumot is. 1972-ben leváltotta Georgiosz Zoitakiszt „ellenkirályt”, és ezt a tisztséget is magára vállalta. 1973-ban kikiáltották a „király nélküli demokráciát”, melynek hét évre elnökévé választották. 1973 októberében miniszterelnökké nevezi ki Szpirosz Markeziniszt, hogy „haladjon” a rendszer politikáivá alakítása. A műegyetemi népfelkelés (1973. nov. 14–17.) után a hatalmat Dimitriosz Ioannidisz vette át. 1975-ben halálra ítélték hazaárulás vádjával, de az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. Koridallosz börtönében töltötte büntetését. (Nea Idrima Cambridge Ilios Athén. Tesszera Epsilon 1992. 9. kötet. 3063. A kötet kiadása után halt meg, 1999-ben.)

a mister Georgalaszt, aki tanított bennünket ezekre? Erre elkezdett nevetni. Hahaha! Georgo, gyere ide! Hallgasd, mit mond rólad egy volt tanítványod! Szóval ilyen dolgok is voltak. Mindenesetre ez egy nagy jelenet volt. Sokan gratuláltak, hogy mertem Papadopoulosznak ilyesmit mondani.¹³

„Te is zshivány voltál?”

A falumbeli gyerekeknek, akiket elvittek partizánnak, semmi közük nem volt a kommunista mozgalomhoz. Amikor a Szovjetunióba kerültek, úgy nevelték őket, hogy nagy kommunisták lettek. Itt is olvasom, hogy mindenki önkéntes volt, mindenki harcolt, mindenki tüntetésen vett részt. Milyen tüntetések voltak egy faluban? Ki ellen és hol tüntettek? Alig volt száz méteres az út. Szóval, egy kicsit próbálják azt hirdetni magukról, amit akartak. Nem okos dolog. Mikor lettek hirtelen nagy kommunisták? Természetesen, amikor jöttek, tizenkilenc-húsz évesen és nem volt semmiféle más kilátás... persze, ilyen volt az egész nevelés. Nem lehetett mást mondani. Így lettek kommunisták. De, ami a múltjukat illeti...

Képzeld el, az első kellemetlen meglepetésem, ami a Vörös Hadsereget illeti, az 1952. november 7-én volt. A diáktársammal elmentünk Fehérvárra a november 7-ei ünnepségre. Minden iskolából küldtek egy fiút meg egy lányt. A fehérvárcsurgói gyerekotthonból mi ketten mentünk, és egy éjszakát a kollégiumban aludtunk. November 7-én reggel kimentünk a kapun, nem mentünk messzire, mert nem is ismertük a várost. Nézttem, ahogy jönnek-mennek az emberek, egyszer csak látom, hogy jobbra-balra futnak. Megjelent egy orosz őrnagy meg egy ezredes. Nagy katonaruhában, szépen voltak felöltözve, olyan részesek voltak, hogy egyszer balra indultak, egyszer jobbra. Elmentek mellettünk, nem is vették észre, hogy mi is ott vagyunk. Ez lenne a Vörös Hadsereg? – gondoltam magamban. Ez volt az első élményem. De nem lettem kommunistaellenes, elismerem azt, ami jó volt benne. Jobban szenvedtünk, amikor visszatelepültünk Görögországba. Feltételezve, hogy minket hazaengednek, a családunk nem volt baloldali, máskülönben nem kaptunk volna útlevelet. Úgy foglalkozott velünk a görög rendőrség, mintha a legnagyobb ellenségek lettünk volna. „Εσεί κατασπλιάς¹⁴ ήσουνα;” – Te is zshivány voltál? – kérdezték a csendőrök. Akkor elmentünk valami munkahelyet keresni, nem az építkezésre, valami irodai munkát. Adtak egy kérdőívet, amit ki kellett tölteni: Hol tartózkodtál 1943-tól máig? Beirom 1943–1948-ig „Hioniadés Konitsis” (Hioniadés faluban –Konitsa járás). 1948. áprilistól decemberig: Albániában. Ismét kérdezi, „Εσεί κατασπλιάς;” – Te is zshivány voltál? Hogy lettem volna az, amikor azt sem tudtam, hogy fiú vagyok-e vagy lány? Szóval így foglalkoztak velünk, nagyon ellenségesen. Azok a gyerekek, akik hazajöttek, egyetlenegy sem tanulhatott tovább. Mindenki ilyen építkezéseken dolgozott.

Az interjút készítette Budapesten, 2023. április 24-én, és a szöveget szerkesztette Vincze Xénia.

¹³ Georgalasz Georgiosz (Kairó 1928. közgazdász, újságíró) megosztó személyiség volt, aki a kommunizmusból indulva, eljutott egészen a görög katonai juntaig. A második világháború alatt az EAM ellenállás tagja. Párizsból került 1949-ben Budapestre az EPON (Görög Ifjak Országos Szervezete) titkáráként. Egy ideig a menekült gyerekek tanáráként dolgozott. Pártfőiskolát végzett, az úgynevezett „agit-prop” szakértője lett. 1956-ban az MTI tudósítójaként Szuezebe utazott, hogy Nyikita Hruscsov szovjet főtitkár látogatásáról tudósítson. Innen Görögországba emigrált. Miután a szovjet típusú államberendezés szakértője lett, kiábrándul a rendszerből. 1958–1970 között a Görög Fegyveres Erők speciális munkatársa. A büntetésvégrehajtásnak „pszichikai hadviselést” és „szovjetológiát” oktatott. A junta első kormányzóvivője (1967), a Sajtó és Információs Főtitkárság vezetője, a Miniszterelnökséget vezető államtitkár (1970) (In: Agárdi B. Szpirosz: Rákosiék képezték ki a görög junta főideológusát. Fejezetek a magyarországi görögök történetéből. Elliniszmosz. Magyarországi Görög Önkormányzat. 2017, szeptember)

¹⁴ A katasplias szó, amelyet az interjú alánya itt „zshivány” értelemben használ, szó szerint a polgárháborúban résztvevő partizánt jelent (Mohay András: Újgörög–magyar kéziszótár. Akadémia. 2007. 322 p.